

Наталія Костянтинівна МАКАРЕНКО,
доктор юридичних наук, доцент
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

КРИМІНАЛЬНА СУБКУЛЬТУРА ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглядається кримінальна субкультура як соціальне явище, що є антиподом загальної культури. Надано поняття кримінальної субкультури, досліджено її місце в сучасному суспільстві, вплив на професіоналізацію та поширення злочинності, у тому числі її роль у самодетермінації злочинності. Загострено увагу на зв'язках субкультури професійних злочинців із пенітенціарною субкультурою. Охарактеризовано основні ознаки та структурні елементи кримінальної субкультури. Подано пропозиції щодо нейтралізації кримінальної субкультури.

Ключові слова: культура, субкультура, кримінальна субкультура професійна злочинність, детермінанти, жаргон, традиції, протидія.

Постановка проблеми. Створення безпекового середовища в Україні неможливе без зниження рівня злочинності, протидії її різним проявам та криміногенному впливу на громадян. Одним з таких небезпечних проявів є кримінальна субкультура, яка проникла в усі сфери суспільства, пустила глибоке коріння і негативно впливає на відтворення і самодетермінацію злочинності загалом і професійної злочинності зокрема. Вивчення кримінальної субкультури має важливий практичний момент, що сприяє протидії сучасній злочинності.

Кримінальна субкультура привертала професійний інтерес юристів, соціологів, психологів, педагогів, мовознавців, фольклористів та інших дослідників. Серед дореволюційних вчених, які вивчали або фрагментарно розглядали елементи кримінальної субкультури, можна назвати М. Алексеева, який намагався в межах єдиної теорії пояснити співвідношення звичаїв, права, моралі та релігії. В.Єсіпов аналізував співвідношення релігії та права, гріха й злочину, а також вивчав звичаї слов'ян. М.Суворов, розглядаючи сутність, підстави, мету церковних

покарань, звертав увагу на співвідношення гріха та злочину. О. Кістяківський, І. Фойницький, М. Харузін розробили програми для збирання та вивчення народних юридичних звичаїв. П. Чубинський розглядав значення казок, прислів'їв та пісень для криміналіста. Дореволюційну ієрархію злочинного світу, спеціалізацію злочинського «ремесла», життя і побут арештантів і тюрем описав репортер кримінальної хроніки одеських і київських газет Г. Брейтман.

Багатопланове дослідження субкультури професійних злочинців здійснювали учений-етнограф С. Максимов («Сибір і каторга», 1891) та письменник В. Дорошевич («Сахалін», 1907). Вони виявили особливу структуру статусних міжособистісних відносин індивідів у відносно відокремленому кримінальному середовищі, проілюстрували її ієрархічність, розкрили зміст і значення неформальних правил поведінки засуджених («заповідей арештантів»), дослідили тюремний фольклор та інші факти життя професійних злочинців.

На початку ХХ ст. проблеми кримінальної субкультури продовжували вивчати Л. Білогриць-Котляревський, М. Гродзинський, О. Жижиленко, П. Люблинський, С. Мокринський, Е. Немировський, С. Познишев, М. Сергієвський, М. Таганцев, Є. Тарновський, І. Фойницький, І. Якімов та ін. Звісно, вітчизняні вчені також приділяли увагу дослідженню кримінальної субкультури. Згадаємо, зокрема, наукові роботи В. Батиргарєєвої, І. Богатирьова, В. Василевича, Д. Виговського, В. Голіни, Б. Головкіна, Л. Гули, І. Даньшина, Т. Денисової, О. Джужі, В. Дрьоміна, А. Закалюка, А. Зелінського, О. Кваші, О. Колба, О. Костенка, І. Лановенка, О. Литвинова, В. Сокурєнка, І. Туркевич, В. Шаблістого, В. Шакуна, В. Чиснікова, О. Ярмиша та ін.

Водночас у вітчизняній кримінології кримінальна субкультура досліджується як щось відокремлене, у кращому випадку – як «фон» злочинності¹. Цілісного розуміння у вивченні цього явища досі немає. Це пояснюється складністю систематизації цього явища, його аморфністю та певною міфологізацією виникнення тощо. Певною мірою оцінка впливу кримінальної субкультури на злочинність нерідко недооцінюється.

Виклад основного матеріалу. Складність вивчення кримінальної субкультури обумовлена низкою об'єктивних причин.

По-перше, кримінальна субкультура постійно і відносно швидко змінюється. Злочинний світ у всі часи демонстрував свою адаптивність, здатність пристосовуватися до нових соціальних умов. Він формував власну соціальність, норми поведінки та спілкування, власну систему цінностей, тобто творив культурне середовище, яке прийнято називати кримінальною субкультурою.

По-друге, кримінальна субкультура фактично не залишає матеріальної спадщини: унікальність кримінальної субкультури полягає в її специфіці – вона не має на відміну від культури, будь-яких матеріальних носіїв крім самих злочинців, і передається, як то кажуть – з вуст в уста.

¹ Криминология: приглашение к дискуссии. Авт. кол.: А. В. Баляба и др. Луганск. 2000. С. 92.

По-третє, кримінальна субкультура є своєрідним «таємним поглядом», що пояснюється прагненням злочинців до збереження конспірації та компенсаторними психологічними реакціями: той чи інший індивід, усвідомлюючи, що вибір професійної злочинної кар'єри соціально осудний, вбирає в себе іншу антигромадську систему цінностей. Наслідком створення такої системи цінностей є кримінальна субкультура професійного криміналітету, утворення внутрішньогрупових правил (кодексів) поведінки тощо.

У вітчизняній науці до цих об'єктивних причин, що ускладнюють дослідження кримінальної субкультури, приєдналася свого часу державна ідеологія, яка відносила злочинність до пережитків минулої суспільно-економічної формації, і повністю заперечувала професійну злочинність. Ці обставини не дозволяли всебічно та об'єктивно досліджувати кримінальну субкультуру.

Розпочинаючи дослідження, хочеться зауважити, що цілісної концепції причин і умов виникнення і функціонування кримінальної субкультури досі немає. Першими кримінальну субкультуру стали досліджувати зарубіжні соціологи (Р. Мертон, Т. Селлін, А. Коєн). У 1938 році в «Американському соціологічному огляді» Р. Мертон опублікував статтю «Соціальна структура та аномія», головна ідея якої полягала в тому, що основною причиною злочинності є протиріччя між цінностями, на досягнення яких націлює суспільство, та можливостями їх досягнення за встановленими цим же суспільством правилами. Ця суперечність призводить до того, що людина, яка не змогла отримати ці цінності за встановленими правилами, починає заперечувати ці правила і прагне отримати цінності за всяку ціну.

Одночасно зі статтею Р. Мертона в 1938 році з'явилася робота Т. Селліна «Конфлікт культур та злочинність». Т. Селлін розглядав конфлікт між культурними цінностями різних спільнот як криміногенний чинник. Основою його гіпотези стали результати дослідників Чикаго, які встановили підвищений рівень злочинності в кварталах некорінних американців.

На основі цієї теорії американський соціолог А. Коєн у 1955 році розробив концепцію субкультур. Він розглянув особливості культурних цінностей кримінальних об'єднань (банд, угруповань). У цих мікрогрупах могли формуватися свої мінікультури (погляди, звички, вміння, стереотипи поведінки, норми спілкування, санкційні заходи). Цей феномен отримав назву субкультури. Під поняттям «субкультура» А. Коєн розумів систему суспільної поведінки і цінностей, що існують окремо від пануючої системи поведінки і цінностей, і є частиною цієї центральної системи¹.

Тлумачний словник української мови містить таке визначення субкультури – це культура якого-небудь соціального середовища в історично визначений час; система переконань, цінностей і норм, що їх

¹ Макаренко Н. К. Запобігання професійній злочинності в Україні : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 455 с.

розділяє і активно використовує явна меншість людей в межах певної культури¹.

Виходячи з цього, соціальні науки виділяють молодіжну субкультуру, субкультуру певних соціальних прошарків, кримінальну субкультуру². Також фахівцями використовується термін «субкультура злочинного світу» та субкультура «фактотум»³.

Субкультура є виокремленою частиною у загальній культурі, яка визнається певними групами осіб та має свої цінності, звичаї, традиції, правила тощо. На думку Д. Виговського, субкультура – це відносно самостійна частина у межах домінуючої культури, що визнається певним колом осіб і має власні норми, вірування і цінності⁴.

Л. Гула вважає, що кримінальна субкультура являє собою сукупність складових, зокрема духовних і матеріальних цінностей, норм, атрибутів, манер поведінки тощо, притаманних злочинному середовищу, які регламентують і упорядковують діяльність кримінальних співтовариств, що сприяє їхній живучості, згуртованості, кримінальній активності та мобільності, спадкоємності поколінь правопорушників, своєрідний спосіб життєдіяльності осіб, які об'єдналися в кримінальні групи і дотримуються певних законів і традицій⁵.

В. Батиргареева під кримінальною субкультурою розуміє сукупність специфічних духовних і матеріальних цінностей, що не лише регулюють, певним чином упорядковують життєдіяльність злочинної спільноти, пов'язану з її згуртованістю, наступністю поколінь правопорушників, кримінальною активністю, захистом від спроб придушення тощо, а й стрімко поширюються в інформаційному просторі законослухняного суспільства за рахунок широкої соціальної бази її прихильників⁶.

Як видається, з таким підходом можна погодитись виходячи з того, що саме з цієї позиції можна говорити про кримінальну субкультуру як невід'ємну частину-антипод загальносуспільної культури.

Дійсно складниками словосполучення «кримінальна субкультура» є слова «субкультура» і «кримінальний». Перший термін походить від спільнокореневого слова «культура» (лат. cultura – «обробіток», «обробляти») – сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії; історично набутий набір правил усередині

¹ Тлумачний словник української мови. URL: uktdic.appspot.com

² Іванченко Л. І. Молодіжні субкультури в сучасному світі. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2016. № 20 (1). С. 201-210.

³ Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред.: Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. К. : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. Т. 1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. 2003. С. 960-961.

⁴ Виговський Д. Л. Феноменологія кримінальної субкультури. *Університетські наукові записки*. 2008. № 2. С. 193-199.

⁵ Гула Л. Кримінальна субкультура як детермінанта злочинності в установах виконання покарання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки*. 2017. Вип. 884. С. 223-229.

⁶ Батиргареева В. С. Роль кримінальної субкультури у генезисі рецидивної злочинності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 17. С. 208.

соціуму для його збереження та гармонізації [**Error! Reference source not found.**]. Термін «кримінальний» у цьому словосполученні застосовується, щоб позначити зв'язок між цим явищем і злочинністю.

Слід зазначити, що існування кримінальної субкультури є закономірним, як і існування злочинності. Сучасній кримінальній субкультурі характерні такі риси, як романтизація злочинного життя; віра в надприродні сили; авантюризм і жага пригод; поняття «фарту» або везіння, сприйняття життя як гри; «закритість», недоступність субкультури для абсолютної більшості; презирство до решти суспільства, презирство до жінки і до слабкого; повага не старшого, а більш досвідченого; схиляння перед фізичною силою, авторитаризм; сприйняття насильства як буденної практики тощо. Такі ж характерні риси субкультури існували задовго до наших днів. Так, давньогрецькі міфи дають уявлення про злочин відповідно до обставин, малюють образ злочинця-героя (бога або людини – героя по народженню). Це, наприклад, Прометей, який викрадає вогонь з благородних мотивів; Антігона, яка порушила заборону Креонта, але виконала борг; Ясон, який викрадає руно; Одісей, що карає женихів Пенелопи тощо¹.

Кримінальну субкультуру середньовіччя відрізняє її подвійність. Злочинцем могла бути як дуже бідна людина (наприклад, серед селян було поширено браконьєрство), так і багатий феодал. Саме в цей період з'являється відповідний фольклор. Наприклад, у лицарських баладах злочинець міг настільки спокутувати свою провину, що ставав праведним християнином.

У різні історичні періоди кримінальна субкультура використовує різний культурний код, символіку, по-різному вибудовує ієрархію і внутрішньо групові відносини, володіє різним ступенем самосвідомості і самосприйняття. Однак низку типових рис кримінальна субкультура все ж зберігає незалежно від простору і часу свого існування. Тому сучасна кримінальна субкультура, як одна з найдавніших, архаїчних субкультур, відображає не тільки ставлення і реакцію людей, які вчинили або замишляли злочин, на домінуючу культуру і суспільство, а й страхи, бажання, архетипи, саму природну сутність людини.

Кримінальна субкультура зберігає в собі дві суперечливі тенденції – спробу відійти від усього культурного і прагнення організуватися, тобто знайти власну культурну форму. Належність кримінальної субкультури стверджує статус людини поза суспільством, проте сама субкультура формує закрите, складно структуроване громадське об'єднання – кримінальний соціум.

У науковому обігу іноді вживають термін «контркультура», що визначає таку субкультуру, яка не просто відрізняється від домінуючої культури, а й протистоїть їй, перебуває в конфлікті з пануючими

¹ Макаренко Н. К. Запобігання професійній злочинності в Україні : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 455 с.

цінностями. Коли говорять про субкультуру злочинців, мають на увазі саме контркультуру. У ній створюються своя система цінностей, норм, законів, своя мораль, своя мова, специфічна символіка, своя система навчання. Вона протистоїть загальноприйнятим цінностям, морально підтримує та підживлює злочинність.

Кримінальна субкультура займає певне місце в системі людських цінностей, має агресивний характер, потрапляє до офіційної культури, змінюючи її. Так, з початку 1990 років багато злочинних угруповань, придбавши значні матеріальні кошти, отримали реальний шанс досягти політичної влади, а разом з нею можливість визначати політику держави. Завдяки цьому злочинний світ було включено до життя громадянського суспільства. У цій діяльності злочинність намагається спиратися на наявний багаж власної ідеології. Вона склалася з урахуванням субкультури злочинного світу. Таким чином, кримінальна спільнота включилася до легальної соціально-економічної діяльності не лише в особі своїх представників, а й зі своєю кримінальною культурою. Наслідком цього є прогресуюча криміналізація суспільства. У свідомості значної частини населення відбувається розмивання ціннісних орієнтирів в оцінці асоціального способу життя. Окремі елементи кримінальної субкультури (культ насильства, звичаї, азартні ігри, жаргон, татування, блатні пісні та ін.) проникають в повсякденне життя осіб, які не мають жодного відношення до злочинного середовища.

Кримінальна субкультура для злочинців завжди виконувала захисну роль, оскільки вони, перебуваючи в середовищі загальної культури, відчувають на собі її ворожість. І роль субкультури в даному випадку важко переоцінити, оскільки вона виконує низку функцій разом з уже згаданою захисною. Це й ідеологічне підживлення, і створення власного сприятливого мікросередовища, і механізми включення в неї нових членів, за допомогою чого відбувається детермінація злочинності¹.

Залучення до кримінальної субкультури відбувається швидко і є своєрідним способом компенсації невдач, які має індивід. Прихильність кримінальній субкультурі, засвоєння її норм та цінностей здійснюється, зазвичай, особою, яка не спромоглася отримати соціального визнання і вирішила зробити це в кримінальному середовищі. Також засвоєння норм і цінностей кримінальної субкультури може здійснюватися особою, яка незадоволена своїм низьким статусом у системі офіційних відносин.

Завдяки наявності в кримінальній субкультурі певних романтичних моментів, таємничості, незвичайності, привабливості, вона порівняно легко засвоюється, особливо молоддю. Важливу роль відіграє те, що кримінальній субкультурі властивий ігровий та емоційний характер.

У кримінальному середовищі кримінальна субкультура як «пиріг». Кожен «шар» у такому «пирозі» представляє субкультуру груп, зайнятих

¹ Можайкіна О. С. Поняття і ознаки кримінальної субкультури як детермінанти злочинності. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2015. Вип. 29. С. 137–141.

конкретною кримінальною діяльністю, зі своїм ступенем організованості та професіоналізму. Тому у рамках кримінальної субкультури загалом можна говорити про субкультуру пенітенціарну, субкультуру повій та наркоманів, сутенерів, кіберзлочинців тощо.

Ще одним аспектом розглядуваного питання є той факт, що інтерес до кримінальної субкультури серед законослухняних громадян найчастіше співпадає з соціальними катаклізмами, з процесами перебудови в структурі державної влади, із змінами соціальних орієнтацій. Це пов'язане, на нашу думку, із тим, що в умовах політичної та економічної нестабільності і інфляції установлених цінностей людина шукає будь-які стабільні ідеали, у тому числі кримінального характеру¹.

Кримінальна субкультура, як особлива соціальна категорія, має структуру, елементи якої взаємопов'язані між собою:

1) кримінальна ідеологія, що обґрунтовує функціонування кримінальної субкультури. Кримінальна ідеологія є системою понять і уявлень, що склалася в груповій свідомості злочинців. Це своєрідна «філософія», яка виправдовує, пояснює та заохочує злочинний спосіб життя, знімає психологічні та моральні бар'єри;

2) багатоступінчаста ієрархічна структура злочинців (стратифікація, поділ на масті). В її основі покладено принципи поділу злочинців на «чужих» і «своїх», боротьби за здобуття певного статусу, за привілейоване існування в кримінальному середовищі;

3) поведінкові норми («закони», традиції, правила поведінки для різних класифікаційних каст), за допомогою яких регулюються взаємини у кримінальному середовищі;

4) наявність системи санкцій щодо осіб, які допускають порушення вищезазначених норм;

5) наявність процедур приймання новачка в свої ряди;

6) комунікаційні елементи (татування, прізвиська, жаргон), що виступають як засіб спілкування та взаємодії;

7) незаконне збагачення як спосіб виживання і розвитку кримінальної субкультури та створення «общака», який є матеріальною базою кримінальних спільнот;

8) конкуренція за сфери впливу (збут наркотиків, проституція, надання «послуг» у вигляді «кришування», ринок ритуальних послуг тощо);

9) поширеність азартних ігор «під інтерес», тобто з метою отримання матеріальної або іншої вигоди;

10) тюремна лірика;

11) поширеність фактів як насильницького, так і добровільного гомосексуалізму в місцях несвободи (причому активна форма гомосексуалізму не вважається чимось ганебним, тоді як пасивний партнер завжди опиняється на найнижчому щаблі ієрархічних сходів («скривджені»,

¹ Виговський Д. Л. Феноменологія кримінальної субкультури. *Університетські наукові записки*. 2008. № 2. С. 193-199.

«опущені»).

Історія розвитку кримінальної субкультури свідчить, що вона адаптується до змін в мікросередовищі, тобто нею можна управляти, на неї можна впливати, хоча це дуже складний і тривалий процес. Тому основний напрямок протидії кримінальній субкультурі, на нашу думку, має відбуватися в контексті загальної культурологічної теорії, усіх, не лише позитивних, але й негативних компонентів загальної культури, в контексті закономірностей і особливостей соціально-культурних процесів, що відбуваються в країні.

Як зазначав О. Костенко згідно з концепцією «культура+закон» в суспільстві має розвиватися так звана «антикриміногенна» культура, що є основою безпеки людей в суспільстві»¹. У зв'язку з цим, необхідна продумана та послідовна робота з формування істинного патріотизму, духовного відродження країни у повоєнний час, пропаганди демократичних цінностей, гідності, зниження гіпертрофованого прагматизму грошей тощо.

Висновки. Кримінальна субкультура – супутниця злочинності та її органічна, невід'ємна частина, яка дає змогу захиститися від «іншого світу». Вона дозволяє сформувати свого роду співтовариство, закрите та відокремлене від інших. Кримінальна субкультура виробила механізми, що захищають світ криміналу від стороннього втручання і при цьому вона є фактором, що стимулює злочинність, дозволяє їй зберігатися, розвиватися, бути відносно самостійною і навіть самодетермінуватися.

Кримінальна субкультура посідає певне негативне місце у культурі суспільства та загальній системі традиційних установок. Це дає кримінології можливість оцінити її інтенсивність криміногенного впливу, а окремі елементи кримінальної субкультури повинні бути постійним об'єктом кримінологічного вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батиргарєєва В. С. Роль кримінальної субкультури у генезисі рецидивної злочинності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 17. С. 205-217.
2. Виговський Д. Л. Феноменологія кримінальної субкультури. *Університетські наукові записки*. 2008. № 2. С. 193-199.
3. Гула Л. Кримінальна субкультура як детермінанта злочинності в установах виконання покарання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2017. Вип. 884. С. 223-229.
4. Іванченко Л. І. Молодіжні субкультури в сучасному світі. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2016. № 20 (1). С. 201-210.
5. Костенко О. М. Кримінальний кодекс і доктрина. *Право України*.

¹ Костенко О. М. Кримінальний кодекс і доктрина. *Право України*. 2004. № 7. С. 47.

2004. № 7. С. 43-48.

6. Криминология: приглашение к дискуссии. Авт. кол.: А. В. Баляба и др. Луганск. 2000. 316 с.

7. Макаренко Н. К. .Запобігання професійній злочинності в Україні : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 455 с.

8. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред.: Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. К. : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. Т. 1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. 2003. 1231 с.

9. Можайкіна О. С. Поняття і ознаки кримінальної субкультури як детермінанти злочинності. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право*. 2015. Вип. 29. С. 137–141.

Стаття надійшла до редакції 07.06.2023

Nataliya K. MAKARENKO,

Doctor of Science in Law, Associated Professor

(National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine)

CRIMINAL SUBCULTURE AS AN OBJECT OF CRIMINOLOGY RESEARCH

The article examines the criminal subculture as a social phenomenon that is the antithesis of general culture. The concept of criminal subculture is given, its place in modern society, its influence on the professionalization and spread of crime, including its role in the self-determination of crime, are investigated. Attention has been sharpened on the connections between the subculture of professional criminals and the penitentiary subculture. The key features and structural elements of the criminal subculture are described. Suggestions for neutralizing the criminal subculture are provided.

Key words: *professional crime; criminal subculture, subculture, determinants, jargon, crime, culture, tattoos, traditions, neutralization of criminal subculture.*